

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АВТОМОБІЛЬНО-
ДОРОЖНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра економічної теорії та права

Кенс Н.В., старший викладач

СІМЕЙНЕ ПРАВО.
Питання власності подружжя

*Електронний посібник
з курсу “Правознавство”
для студентів всіх спеціальностей
усіх форм навчання*

Харків, ХНАДУ, 2008

Головним принципом прав подружжя на майно є принцип спільності власності всього того майна (за винятками, прямо встановленими законом), яке набувається ними за час шлюбу. Відповідно до ч.1 ст.22 КпШС Української РСР 1969 р. «майно. Нажите подружжям за час шлюбу, є його спільною сумісною власністю». При цьому згідно ч.2 ст 22 цього Кодексу подружжя має рівні права на майно і в тому разі, якщо один з них був зайнятий веденням домашнього господарства, доглядом за дітьми або з інших поважних причин не мав самостійного заробітку. Така норма з юридичної точки зору фактично стверджувала презумпцію належності подружжю на праві спільної сумісної власності всього майна, що набувається ними в період шлюбу. Існування такої презумпції має не тільки теоретичне, а і практичне значення, адже вона полегшує судам визначення правової частки майна. Особливо в тих випадках, коли подружжя шлюбним договором не встановлюють особливий правовий режим придбаного в період шлюбу майна.

Таким чином у разі відсутності між подружжям шлюбного контракту правовий режим їх майна визначається відповідно до положень сімейного законодавства. Які мають імперативний характер. Тобто подружжя не може односторонньо змінювати встановлений законом правовий режим на власний розсуд. Однак подружжя не позбавлені права вчиняти будь-які дії щодо придбаного в період шлюбу майна, в тому числі ділити його у будь-яких частках між собою

У новому Сімейному Кодексі України 2004 року збережено презумпцію спільності майна, але закладено дещо інший підхід до співвідношення спільної та роздільної власності. Так, якщо в КПРС України врегулювання майнових відносин розпочинається зі статті про спільну сумісну власність, то в СК навпаки – зі статті про особисте майно кожного з подружжя. Іншими словами. З прийняттям нового СК України право спільної сумісної власності начебто втрачає своє домінуюче значення в системі майнових відносин між подружжям.

У СК в цілому збережені принципові положення ст. 22 КпШС Української РСР 1969 р., але в одній нормі та з деякими редакційними особливостями. Так відповідно до ст. 60 СК України «майно, набуте подружжям за час шлюбу належить дружині та

чоловікові на праві спільної сумісної власності, незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дитиною, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу)». Така законодавча правонаступність вочевидь обумовлена наявністю позитивного досвіду в застосуванні наведеного положення. Однак, ще існують можливості вдосконалення положень про спільну власність подружжя.

Так, у них безпосередньо не роз'яснюється зміст поняття «майно нажите (набуте) подружжям за час шлюбу». Цілком зрозуміло, що не може вважатися таким майно придбане кожним із них до шлюбу та після шлюбу. Однак певні труднощі може викликати тлумачення терміна «нажите» чи «набуте». Цей термін в юридичній практиці зустрічається досить рідко, оскільки несе швидше побутове, а не правове змістове навантаження. Термін «набуте майно» також не визначає конкретних підстав набуття подружжям майна у спільну власність. Словом, значення термінів «нажите», «набуте» не має допоки свого однозначного тлумачення. Така неоднозначність у розумінні цього терміну не сприяє застосуванню правових норм на практиці. Тому слід виходити з того що спільною сумісною власністю подружжя можна вважати те майно, яке нажите чи набуте ним шляхом одержання доходів від праці у суспільному секторі економіки, від участі в підприємницькій діяльності, від укладання обома з учасників подружжя угод, або одним із них за рахунок спільних коштів чи іншого майна, створення тих чи інших матеріальних благ індивідуальною працею одного з подружжя або їх обох, від одержання дивідендів.

Згідно з КПРС Української РСР подружжя користується рівними правами на майно і в тому разі. Якщо він був зайнятий веденням домашнього господарства, доглядом або з інших поважних причин не мав самостійного заробітку. Тим самим законодавець фактично прирівняв ведення домашнього господарства. Виховання дітей до діяльності подружжя у суспільному секторі економіки (приватному, державному, комунальному). Введення цієї норми ще в радянське сімейне законодавство обумовлювалось існуванням соціалістичних принципів та ідей у сімейних відносинах. Тому і в юридичній літературі вважалось, що відсутність у одного з подружжя

самостійного заробітку не повинна позбавляти його права на спільне нажите майно, якщо він в іншій формі брав участь у його створенні або не міг цього зробити з поважних причин.

Правило про спільність майна подружжя радянська сімейно-правова наука і судова практика поширювали і на ті випадки, коли внесок кожного з подружжя в сімейний бюджет відзначався нерівномірністю в зв'язку з неоднаковим розміром заробітку кожного з них. В юридичній літературі неодноразово зверталась увага на неприйнятність у радянському сімейному праві критерію врахування ступені участі кожного з подружжя у створенні спільного майна, оскільки в шлюбі подружжя крім матеріальних благ віддають один одному – турботу, повагу та ін.

Однак у СК України відсутнє застереження про те що ступень участі кожного з подружжя не впливає на обсяг їх прав на спільне майно, що може на практиці призвести до іншого тлумачення такого факту. Натомість у ньому лише розширено порівняно з КПРС Української РСР 1969 р. перелік конкретних підстав неучасті одного з подружжя у набутті майна. Наявність яких зберігає дію принципу спільного майна (навчання, хвороба). Як вказувалось раніше відповідно до ч.1 ст. 60 СК «майно, набуте подружжям за час шлюбу належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності, незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дитиною, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу)».

Ані чинне сімейне законодавство, ані СК Української РСР не містять вичерпаного переліку критеріїв для визначення «інших поважних причин», що може призводити до зменшеного внеску до сімейного бюджету. Але поза сумнівом, що обставинами, які зберігають за кожним із подружжя рівне право на майно у спільній сумісній власності, можуть бути також інвалідність, перебування на строковій службі в Збройних Силах України. виконання громадського обов'язку тощо. Власне такий підхід певною мірою обґрунтовувався в радянській юридичній літературі.

Також може виникнути питання про зміст неповажних причин, що перешкоджали поповненню загально сімейного бюджету. Безперечно, це може мати місце тоді, коли відсутні поважні причини для участі чоловіка у створенні спільного майна. Не може розглядатися як поважна неучасть чоловіка чи дружини у

створенні сімейного бюджету під час їх перебування у місцях позбавленні волі. Однак така обставина в законі як підстава, що перешкоджає виникненню права спільної сумісної власності не закладена, тому суд на цей час не має можливості в таких ситуаціях на вимогу одного з подружжя визнавати роздільною власністю майно, набуте кожним з них. Крім того воно може бути набутих із сімейних збережень, які сформувались під час спільного проживання.

Тому підтримуючи в принципі положення ч.2 ст. 22 КпШС та доцільність його введення в новий СК, не можна обійти увагою те, що ця стаття СК має іншу ваду, адже в ній акцентується увага не на підставах виникнення спільної сумісної власності. А на окремих обставинах, за наявності яких зберігається за подружжям режим спільної власності. Не розкрити також і конкретні види підстав виникнення у подружжя права спільної сумісної власності. Тому з урахуванням викладеного норму ч.1 ст. 60 СК України слід розуміти та тлумачити чином, що все майно, набуте подружжям під час шлюбу (тобто грошові кошти від участі у суспільному виробництві, від підприємницької та іншої суспільної корисної діяльності, майно, створене спільною працею, придбане за рахунок спільних коштів подружжя тощо), є його спільною сумісною власністю. Подружжю належить майно на праві спільної сумісної власності незалежно від розміру внесу кожного окремо до сімейного бюджету, відсутності самотійного заробітку чи іншого доходу в зв'язку з веденням домашнього господарства, доглядом за неповнолітніми чи непрацездатними дітьми, хворобою чи інвалідністю або з інших поважних причин.

Шлюбно-сімейне законодавство України радянського періоду не містило переліку майна, яке може бути об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Оскільки ж подружжя є суб'єктом як сімейних так і цивільних правовідносин. То цілком логічним уявляється і висновки які були зроблені деякими науковцями в тій частині що подружжю може належати на праві спільної сумісної власності будь-яке майно, яке взагалі може належати фізичним особам на праві приватної власності відповідно до законодавства про власність. Між тим. Згідно зі ст.13 Закону «Про власність» об'єктами права приватної власності можуть бути жили будинки, квартири, предмети особистого користування, дачі, садові будинки, предмети домашнього

господарства, продуктивна та робоча худоба, земельні ділянки, насадження на земельній ділянці, засоби виробництва, вироблена продукція, транспортні засоби, грошові кошти, акції, інші цінні папери, а також інше майно споживчого та виробничого призначення. Таким чином все перелічене майно може бути також і у спільній сумісній власності подружжя. Передбачити такий деталізований перелік майна в сімейному законодавстві, було б не доцільно. В ст. 326 Цивільного Кодексу України записано що фізичні та юридичні особи можуть бути власниками будь-якого майна, за винятком окремих видів майна, які відповідно до закону не можуть їм належати. Власне, подібне правило закріплено в п.1 ст. 61 СК України, згідно з яким об'єктами права спільної сумісної власності подружжя можуть бути будь-які речі, за винятком тих які виключені з цивільного обігу.

На перший погляд особливих проблем у визначенні можливого об'єктного складу майна подружжя не повинно виникати, але насправді це не так. Навіть за радянських часів, коли коло об'єктів права приватної власності суворо обмежувалось, виникали труднощі у встановленні об'єктів права спільної сумісної власності подружжя. Том Пленум Верховного Суду УРСР у своїй постанові від 15 червня 1973 року «Про деякі питання, що виникли у судовій практиці по застосуванню Кодексу про шлюб та сім'ю Української РСР» (в редакції від 24 квітня 1981 р. № 4 роз'яснив «що відповідно до ст. 22 Кодексу про шлюб та сім'ю Української РСР спільною сумісною власністю подружжя є лише майно, нажите ними під час шлюбу, зокрема, речі домашнього вжитку, будівлі, грошові суми, сертифікати, а також вклади, внесені в ощадні каси та інші кредитні установи, та паєнагромадження в житлово-будівельному, дачно-будівельному і гаражно-будівельному кооперативах, цільові внески в садівницькі товариства, страхова або викупна сума і страхові внески, що їх одержав або вправі одержати страхувальник за договорами особистого страхування, які оплачувались за рахунок спільних коштів подружжя, та викупна сума, що належала б йому в разі дострокового розірвання договору змішаного страхування життя на час припинення шлюбних відносин, і належні подружжю грошові суми та майно за іншими зобов'язальними правовідносинами»

Не зникла потреба в таких роз'ясненнях судами і нині. Так у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 1998 року № 16 «про застосування судами деяких норм Кодексу про шлюб та сім'ю України», з прийняттям якої втратила чинність вищезгадана постанова від 15 червня 1973 року, перелік об'єктів спільної сумісної власності був оновлений.

У ч.3 п.9 від 12 червня 1998 року Пленум спершу сформулював узагальнене правило про спільне нажите подружжям майно. Зазначивши, що вирішуючи спори між подружжям про майно, необхідно встановити обсяг спільно нажитого майна, наявного під час припинення спільного ведення господарства з'ясувати джерела і час придбання зазначеного майна і при цьому виходити із того, що відповідно до ст.ст. 22, 25, 27 КпШС спільною сумісною власністю подружжя є нажите ним у період шлюбу рухоме та нерухоме майно. Яке може бути об'єктом права приватної власності (крім майна, нажитого кожним із подружжя під час їх роздільного проживання при фактичному припиненні шлюбу). Отже, у цьому роз'ясненні дається не лише узагальнене правило про можливі об'єкти права спільної сумісної власності подружжя, але і зазначаються умови визнання таких об'єктів сумісною власністю подружжя. Таке роз'яснення Пленуму є принципово важливим.

Однак Пленум Верховного Суду України вирішив конкретизувати перелік об'єктів права спільної сумісної власності в ч. 2 п.9 цієї постанови, в який записав «Спільною сумісною власністю подружжя можуть бути квартири, жилі і садові будинки, земельні ділянки та насадження на них, продуктивна та робоча худоба, засоби виробництва, транспортні засоби грошові суми, акції та інші цінні папери, вклади, внесені до кредитної установи, паєнагромадження в житлово-будівельному, страхова сума, страхове відшкодування, сплачені за рахунок спільних коштів подружжя, страхові платежі які були повернені при достроковому розірванні договору страхування або які міг би одержати один із подружжя в разі дострокового розірвання такого договору на час фактичного припинення шлюбу, грошові суми та майно належні подружжю за іншими зобов'язальними правовідносинами»

Порівнюючи переліки об'єктів спільної сумісної власності подружжя сформульовані в постановах пленуму Верховного Суду України 1973 р та 1998 р. насамперед необхідно зазначити, що

останній був доповнений переважно частиною видів майна перелічених у ст. 13 Закону України «Про власність». Звичайно, цей перелік об'єктів що можуть бути у спільній сумісній власності подружжя не є вичерпаним, хоч і в такій формі він дає певні орієнтири у визначенні спільного подружнього майна. Однак поглиблений аналіз змісту цього переліку може дати підстави для відповідних правових оцінок.

По-перше в досліджуваному переліку Пленум Верховного Суду України виділяє дві категорії майна:

а) майно, що є безпосередньо об'єктом права спільної власності (квартири, будинки)

б) майно, що не є в даний момент об'єктом права спільної сумісної власності та права власності взагалі. А належить одному із подружжя чи їм обом на праві вимоги, зокрема в зобов'язальних правовідносинах (наприклад грошові кошти одного з подружжя в кредитних установах, паєнагромадження в житлово-будівельних та інших кооперативах, страхові платежі, страхові суми та відшкодування, які можуть бути виплачені одному із подружжя.

По-друге, розмежувавши види спільного майна подружжя виникає наступне питання можливо визначати майно яке належить подружжю за зобов'язальними правовідносинами як спільну сумісну власність? Допоки подружжя фактично не одержить таке майно, наприклад вклад в кредитній установі, воно не є об'єктом права власності. А подружжю належить лише право вимоги до кредитної установи, тобто право вимагати видачі внесених грошових коштів. В юридичній літературі ще радянського періоду зверталася увага на те що, гроші внесені власником до кредитної установи, перетворюються з об'єкта права власності на об'єкт права вимоги. Тому необхідно чітко розмежовувати поняття «спільна власність подружжя» та спільне сумісне майно подружжя». Останнє є більш широким порівняно з першим, а відтак майнові відносини подружжя не зводяться до відносин власності.

Певні труднощі виникають і при застосуванні п. 9 Постанови Пленуму, особливо щодо тієї його частини, де говориться, що спільним сумісним майном можуть бути страхова сума, страхове відшкодування, сплачені за рахунок спільних коштів подружжя, страхові платежі, які були повернені при достроковому розірванні договору страхування або які міг би одержати один із подружжя в

разі дострокового розірвання такого договору на час фактичного припинення шлюбу.

Деякі суди дійшли висновку що страхові суми поділу між подружжям не повинні піддаватися, тому що відповідно до ст. 371 Цивільного Кодексу УРСР права та обов'язки за договором добровільного особистого страхування виникають лише у сторони за договором. Та незважаючи на те що у Постанові Пленуму № 6 від 15 червня 1973 року це питання було вирішено інакше, ще тривалий час зустрічалися особливі підходи до вирішення означеної проблеми.

В юридичній літературі щодо правового режиму страхових платежів. Страхових сум та відшкодувань також висловлювалися різні погляди. Так на думку одних авторів страхові суми одержані одним із подружжя за договором добровільного особистого страхування, мають вважатися його особистим майном. Стосовно ж майнового страхування висловлювалась думка про можливість визнання одержаних одним із подружжя страхових сум (відшкодувань) спільною власністю, якщо було застраховано їх спільне майно. На думку І.Жилінкової, при визначенні правового режиму страхових відшкодувань необхідно виходити з того, що вони є спільною сумісною власністю, якщо мало місце страхування спільного сумісного майна подружжя, і роздільною. Якщо страхувалося роздільне майно одного з подружжя. З такою позицією можна в цілому погодитися. Але нічого не говориться про правову долю страхових платежів, внесених одним із подружжя – страхувальником за договором страхування його роздільного майна, адже такі платежі могли вноситися за рахунок спільних коштів подружжя. Вони можуть бути повернути страхувальнику при достроковому припиненні договору відповідно до ст. 28 Закону України «Про страхування» (в редакції від 4 жовтня 2001 року). Очевидно, якщо вони вносилися за рахунок спільних коштів подружжя то вони також повинні вважатися спільною власністю.

Як вже зазначалось, вклади. Внесені подружжям в банківськи та інші кредитні установи в період шлюбу. Мають вважатися спільним сумісним майном. Звичайно якщо вони виникли за рахунок спільно нажитих подружжям коштів. Однак ситуація щодо правового режиму вкладів подружжя є досить складною, що обумовлено зокрема тим, що вклади оформлюються

на ім'я лише однієї особи – вкладника. Вперше в законодавчому порядку допустимість визнання вкладу спільним сумісним майном була передбачена ст. 87 Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік 1961 року, ст. 385 ЦК УРСР, якими передбачалося, що стягнення на вклади громадян в державних ощадних касах і Державном банку СРСР може бути звернено на підставі рішення суду про поділ вкладу, який є спільним майном подружжя. Незважаючи на це, в літературі інколи вважали, що вклад визнається спільним майном подружжя, але лише після постановленого судового рішення про поділ вкладу. Дійсно на перший погляд така позиція має правове підґрунтя, оскільки надання подружжю – вкладнику права самостійно розпоряджуватися грошовими сумами свідчить про існування начебто презумпції роздільності вкладу, внесеного в період шлюбу одним із подружжя. Насправді ж це зовсім не так, оскільки подібна презумпція існує лише у правовідносинах, які виникають, як правило, у сторін відповідного договору. Тому більш слушною є думка, згідно з якою вклад, створений і внесений у період шлюбу на ім'я одного із подружжя, повинен вважатися їх спільним майном, але щоб і кредитна установа розглядала його як такий, необхідно рішення суду, яке дозволить подружжю – не вкладнику реалізувати своє право на спільний вклад. Вклад, внесений одним із подружжя і період шлюбу до кредитної установи, має вважатися їх спільним сумісним майном ще і тому, що створювався він (якщо не доведено інше) за рахунок спільних доходів, які перетворилися із об'єкта права власності в об'єкт права вимоги.

Питання щодо можливості зміни порядку оформлення депозитних вкладів вирішено на цей час наступним чином. В юридичній літературі вже пропонувалося з метою підвищення ефективності захисту прав обох з подружжя закріпити в законодавстві правило про право подружжя за їх бажанням оформляти вклад одночасно на них обох. Така пропозиція має свої вади, які полягають у тому, що її реалізація на практиці лише б гальмувала та ускладнювала розрахункові операції для кредитних установ, а також породжувала б суперечності між ними та вкладниками – подружжям з приводу одноосібного розпорядження грошовими коштами. А як наслідок – і численні судові спори. Власне такий висновок підтверджується тенденціями в сучасному законодавстві, наприклад щодо ощадних сертифікатів як одного із

видів цінних паперів. Так відповідно, до статті 18 Закону України «Про цінні папери та фондову біржу» ощадний сертифікат – письмове свідоцтво банку про депонування грошових коштів, яке засвідчує право вкладника на одержання після закінчення встановленого строку депозиту і процентів по ньому. Іменні сертифікати обігу не підлягають, а їх продаж (відчуження) іншим особам є недійсним. Таким чином законодавець однозначно визначає особу - вкладника та її повноваження і не допускає розчленування вкладу.

Тому встановлений ще за радянських часів порядок оформлення вкладу лише на одну особу може бути збережений і у майбутньому. Тому у разі коли подружжя-вкладник ухиляється від матеріального забезпечення сім'ї або коли між подружжям виникають суперечності щодо вкладу, подружжя - не вкладник має можливість звернутися з позовом до суду про поділ вкладу. У новому сімейному Кодексі України його розробники, очевидно прагли урахувати досвід, накопичений сімейно-правовою наукою та судовою практикою, але практичне втілення цього бажання виявилось не досить ефективним. Так відповідно до п.2 ст 61 СК України об'єктом права спільної сумісної власності є заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним із подружжя і внесені до сімейного бюджету або внесені на його особистий рахунок у банківську (кредитну) установу. Таким чином, наведеною нормою вклад в кредитній установі визнається об'єктом права спільної сумісної власності, хоча насправді він є об'єктом права вимоги, тобто об'єктом зобов'язальних правовідносин.

Певні труднощі можуть виникати при вирішенні питань про включення до спільного сумісного майна подружжя також деяких цінних паперів. Особливо акцій. Сімейне законодавство не містить заборон щодо включення таких об'єктів до спільної сумісної власності подружжя. Такій підхід законодавця знаходить відповідну підтримку в юридичній літературі. Однак при застосуванні режиму спільної сумісної власності щодо акцій, придбаних одним із подружжя, необхідно враховувати їх правову природу.

Так, відповідно до ст. 4 Закону України «Про цінні папери та фондову біржу» акція – цінний папір без встановленого строку обігу, що засвідчує дольову участь у статутному фонді

акціонерного товариства, підтверджує членство в акціонерному товаристві та право на участь в управлінні ним, дає право на участь у розділі майна при ліквідації акціонерного товариства. Акції можуть бути іменними та на пред'явника, привілейованими та простими. При цьому громадяни вправі бути власниками, як правіло, іменних акцій. Оскільки ж власнику акцій законодавством надаються, крім майнових прав, також немайнові, які іменуються корпоративними правами, то таким чином корпоративні права пов'язані з особою власника акцій. А тому і постає питання про допустимість поширення режиму спільності на іменні акції одного з подружжя. На думку деяких авторів іменні акції, придбані на спільні кошти подружжя можуть бути об'єктом права спільної сумісної власності. Думається що юридичних перешкод для цього не існує і підставою для такого висновку може бути. Зокрема, положення ст. 5 Закону України «Про цінні папери та фондову біржу» про те що акція є неподільною, а у разі коли одна і та ж акція належить кільком особам, усі вони визнаються одним власником акції і можуть здійснювати права через одного з них або через спільного представника. Отже законодавець допускає можливість перебування акції у власності кількох осіб, а відтак – і власність подружжя.

Особливим видом державних цінних паперів є приватизаційні папери, які засвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств. Державного житлового фонду, земельного фонду (ст.1 Закону України «Про приватизаційні папери»). Приватизаційні папери вільному обігу не підлягають, а їх продаж або відчуження іншим способом є недійсним (ст. 5) Якщо ж врахувати ті положення цього Закону, які передбачають використання приватизаційних цінних паперів тільки для придбання об'єктів приватизації лише особою яка є їх власником відповідно до закону та визначена у приватизаційних документах (до них належать також спадкоємці власника приватизаційних паперів), то цілком очевидними стають аргументи проти поширення режиму спільної власності на одержані одним із подружжя приватизаційні папери.

Однак вищесказане не виключає можливості виникнення у подружжя права спільної власності не за підставами сімейного законодавства. Наприклад, згідно зі ст. 8 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» передача займаних

квартир (будинків) в спільну сумісну або часткову власність здійснюється за письмовою згодою всіх повнолітніх членів сім'ї, які постійно мешкають в квартирі (будинку), в тому числі тимчасово відсутніх, за якими зберігається право на житло, з обов'язковим визначенням уповноваженого власника квартири (будинку). Тобто у такому разі спільність на житло між подружжям на іншими членами сім'ї виникає за спеціальними приватизаційними підставами, а відтак і здійснення правомочностей співвласниками приватизованого житла має проходити за загальними правилами цивільного законодавства.

Подружжя може бути засновником (учасником) товариства з обмеженою відповідальністю, що має створити статутний фонд, розділений на частки, які утворюють вклади учасників товариства (ст.ст. 13,50 Закону України «Про господарські товариства»). Можливо припустити, що вклад, належний одному із подружжя в товаристві з обмеженою відповідальністю також може бути визнаний їх спільною сумісною власністю за умови його створення в період шлюбу на спільні кошти. Звичайно, це не означає, що подружжя-неучасник господарського товариства має право власності на майно цього товариства, оскільки такого права не має і сам учасник. Згідно зі ст. 12 Закону України «Про господарські товариства» власником майна товариства переданого йому засновниками і учасниками є само товариство. Тому подружжя-неучасник може реалізувати своє право спільної сумісної власності на вклад лише за згодою подружжя – учасника або в судовому порядку з дотриманням відповідних положень Закону України «Про господарські товариства», про йтиметься далі.

Однією з організаційно-правових форм підприємств може бути приватне підприємство. Засноване на власності фізичної особи. Якщо така ж особа перебуває в шлюбі. То постає питання про можливість визнання майна приватного підприємства спільною сумісною власністю подружжя. Відповідь на це питання прагли дати укладачі нового Цивільного Кодексу України. відповідно до ст. 1303 якого (п.1) майно використане для здійснення підприємницької діяльності, підприємство, яке становить єдиний майновий комплекс, а також його частини можуть бути об'єктом права особистої або спільної сумісної власності подружжя. Але незважаючи на цю норму може

виникнути ситуація коли засновник приватного підприємства закріпить за ним відповідно статуту майно на праві власності. У такому разі майно приватного підприємства, що становить його цілісний майновий комплекс, не може бути одночасно об'єктом права власності приватного підприємства як юридичної особи, та об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Інша річ, що той з подружжя, хто не є його засновником, може вимагати поділу майна приватного підприємства або присудження відповідної грошової компенсації. Юридичною підставою для задоволення таких вимог має бути той факт, що подружжя-засновник в період шлюбу на спільно нажиті подружжям кошти створив підприємство і згодом примножив майновий актив своєю працею. Але новий СК не врегулював правовий режим майнового комплексу приватного підприємства, створеного одним із подружжя. Тому, такий правовий режим має визначатися відповідно до загальних положень сімейного законодавства, згідно з якими майно, набуте в шлюбі, є спільною сумісною власністю подружжя.

Важливою в умовах ринкової економіки є норма ст. 58 СК про те, що коли річ, яка належить одному з подружжя, плодоносить, дає приплід або дохід (дивіденди), він є власником цих плодів, приплоду або доходу (дивідендів).

Важливе значення для подружжя має вирішення питання щодо встановлення моменту, з якого розпочинається дія режиму спільності майна, оскільки з цим моментом безпосередньо пов'язане вирішення питання про момент виникнення у подружжя права спільної власності на придбане ними майно або момент виникнення у них спільності на майно, належне одному з них за зобов'язальними правовідносинами. Більш того, з набуттям подружжям права спільної власності на майно та майнових прав виникають відповідні спільні майнові обов'язки

Безперечно, що про дію режиму майнової спільності у подружжя правомірно вести мову лише в межах періоду існування шлюбу. Тобто майнова спільність у подружжя може виникнути лише з моменту реєстрації шлюбу в органах РАЦСу і припинитися з моменту припинення шлюбу. Відповідно до ст. 95 СК України у тих випадках, коли укладено шлюбний договір до реєстрації шлюбу, він набирає чинності у день реєстрації шлюбу, а якщо в період шлюбу - у день його нотаріального посвідчення. Тобто в

останньому випадку протягом певного часу буде діяти законний правовий режим майна, а згодом - договірний. Практика застосування цього положення в майбутньому неодмінно виявить його ефективність, але вже нині можна з певністю стверджувати, що існування впродовж шлюбу кількох правових режимів не сприятиме стабільності майнових відносин між подружжям

Для того, щоб у подружжя виникло право спільної сумісної власності, як і загалом право власності будь-якого суб'єкта, необхідні конкретні юридичні підстави. Як відомо, підставами виникнення права приватної власності є доходи від участі в суспільному виробництві, індивідуальної праці, підприємницької діяльності, вкладення коштів у кредитні установи, акціонерні товариства, а також одержання спадщини та одержання майна за угодами, не забороненими законом (ст. 12 Закону України "Про власність"). За переліченими підставами подружжя також може набувати майно у власність, одержуючи його спільно або одноосібно. Звичайно, коли подружжя спільно придбало майно, наприклад, будинок за договором купівлі-продажу, одночасно виступивши покупцями, то право власності у кожного з подружжя виникає одночасно, тобто в момент передачі майна, якщо інше не обумовлено законом або договором (ст. 128 ЦК УРСР, п. 1 ст. 336 ЦК України). Проте значно складнішою може виявитися ситуація, коли один із подружжя одноособове набуває майно за угодами чи іншими підставами. У зв'язку з цим і постає питання про момент виникнення права спільної власності чи іншої майнової спільності у другого з подружжя. Саме це питання і вимагає ретельного та глибокого аналізу, однак воно не знайшло свого законодавчого вирішення

Тут принагідно ще раз звернутися до змісту ст. 128 ЦК України, у якій записано, що "право власності (право оперативного управління, а нині і повного господарського відання) у набувача майна за договором виникає з моменту передачі речі, якщо інше не передбачено законом або договором. Таким чином, наведеною статтею встановлено загальне правило про виникнення у набувача майна за договором права власності в момент передачі йому майна. Якщо ж застосовувати це положення до правовідносин між подружжям, то можна констатувати, що у будь-якому разі право спільної власності у подружжя не може виникнути раніше, ніж право власності у того з подружжя, який виступає в угоді

набувачем майна. Враховуючи, що принцип режиму спільності за сімейним законодавством вступає в дію автоматично (якщо інше не було обумовлено шлюбним контрактом), то цілком можливий логічний висновок, що право спільної сумісної власності на майно, набуте за угодою одним із подружжя, виникає одночасно в момент виникнення у подружжя-сторони в угоді відповідно до правил ст. 128 ЦК УРСР, ст. 336 ЦК України права приватної (індивідуальної) власності. Тобто право власності одного суб'єкта автоматично перетворюється на право власності кількох суб'єктів (співвласників). Таку правову ситуацію можна охарактеризувати як автоматичну трансформацію одного правового режиму в інший, адже правовий режим спільності щодо майна, яке набувається за угодами одного з подружжя, виникає незалежно від волі подружжя-учасника угоди. Все викладене дає підстави для узагальнюючого висновку про те, що право спільної сумісної власності на майно, що набувається одним із подружжя, виникає в момент передачі йому майна, якщо інше не обумовлено законом або договором.

У новому ЦК України збережене правило про момент виникнення прав власності у набувача майна за договорами (ст. 329). Крім того, в ньому враховані положення тих законодавчих актів, які спеціально обумовлюють особливий порядок виникнення права власності у набувача майна за договором, оскільки ЦК 1963 р. не передбачив жодного прямого застереження про момент виникнення права власності у набувачів майна за договорами. За радянських часів в цивільних кодексах лише деяких союзних республік містилися спеціальні застереження щодо моменту виникнення права власності. Зокрема, в ст. 135 ЦК РРФСР 1964 р. було записано, що коли угоди з відчуження майна підлягають державній реєстрації, право власності у набувача виникає з моменту такої реєстрації.

У новітньому законодавстві України також спостерігається тенденція щодо законодавчого визначення моменту виникнення права власності як у громадян, так і у юридичних осіб. Наприклад, ст. 22 Закону України "Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)" (у редакції від 15 травня 1996 р.) встановлює, що право володіння, користування і розпорядження об'єктом приватизації переходить до покупця з моменту нотаріального посвідчення договору купівлі-продажу. З

правової точки зору конструкцію наведеної норми не можна визнати вдалою, оскільки законодавець застосував нетрадиційну термінологію про перехід до нового власника правомочностей, а не права власності. Така "недоречність" не була допущена в Законі України "Про приватизацію майна державних підприємств" (у редакції від 19 лютого 1997 р.), в ст. 27 якого було зазначено, що право власності на приватизований об'єкт переходить з моменту нотаріального посвідчення договору купівлі-продажу.

Стаття 30 Земельного кодексу (ЗК) України 1991 р. передбачала, що при переході права власності на будівлю і споруду разом з цими об'єктами переходить у відповідних розмірах і право власності або право користування земельною ділянкою. Таким чином, у даному випадку момент виникнення права власності (права користування) на земельну ділянку поставлено в залежність від моменту виникнення права власності на будівлю чи споруду. Однак у новому ЗК України від 25 жовтня 2001 р. таке питання вирішене дещо по-іншому. Так, відповідно до ст. 120 ЗК 2001 р. при переході права власності на будівлю і споруду право власності на земельну ділянку або її частку може переходити на підставі цивільно-правових угод. Оскільки тут не визначається прямо момент виникнення права власності на земельну ділянку, його необхідно визначати з врахуванням положень ст. 125 ЗК України 2001 р., згідно з якою право власності на земельну ділянку виникає після одержання її власником документа, що посвідчує право власності, та його державної реєстрації, а також ст. 132, згідно з якою угоди про перехід права власності на земельні ділянки вважаються укладеними з дня їх нотаріального посвідчення. Між тим, у ЦК УРСР 1963 р. спеціальних правил щодо моменту виникнення права власності на будинки і споруди не передбачено. У ст. 227 ЦК лише зазначається, що договір купівлі-продажу жилого будинку повинен бути нотаріально посвідчений, якщо хоча б однією із сторін є громадянин, і недодержання цієї вимоги тягне недійсність договору. При цьому відповідно до ч. 2 ст. 227 ЦК такі договори мають також бути зареєстровані у виконкомі місцевої Ради народних депутатів. В літературі з цього приводу було зауважено, що право власності на жилий будинок виникає в момент нотаріального посвідчення договору. Дійсно, право власності на жилий будинок може виникнути в момент нотаріального

посвідчення договору, але якщо сторони не визначили в договорі інший момент виникнення права власності. Нотаріальне оформлення договору для сторін означає символічну передачу жилого будинку набувачеві.

За договорами відчуження жилих будинків чи інших споруд, сторонами в яких є юридичні особи, право власності у набувачів, має виникати відповідно до загальних правил ст. 128 ЦК УРСР. З прийняттям нового ЦК України ситуація щодо виникнення права власності на жилі будинки, інші споруди може набути більш чіткої врегульованості з огляду на те, що в ст. 326 ЦК України записано, що право власності на річ за договором, який потребує нотаріального посвідчення, виникає у набувача з моменту такого посвідчення або ж з моменту набуття рішенням суду законної сили про визнання дійсним договору, не посвідченого нотаріально, крім випадків, передбачених законом, а якщо договір про відчуження майна підлягає державній реєстрації, право власності у набувача виникає з моменту його реєстрації. Для подружжя це буде означати, що спільна сумісна власність на майно, що набувається за нотаріально посвідчуваними угодами, має виникати з моменту їх нотаріального посвідчення, а за тими, що підлягають обов'язковій державній реєстрації - з моменту їх реєстрації.

Особливий випадок виникнення права власності у громадян передбачений у ст. 15 Закону України "Про власність", згідно з якою член житлового, житлово-будівельного, дачного, гаражного чи іншого кооперативу або товариства, який повністю вніс свій пайовий внесок за квартиру, гараж, іншу будівлю чи приміщення, надані йому в користування, набуває право власності на це майно. І хоча в наведеній нормі мова йде лише про набуття членом кооперативу чи товариства права власності на зазначене майно, цілком очевидно, що момент погашення ним пайових внесків є водночас і моментом виникнення у цієї особи права власності, а врешті, якщо ця особа перебуває в шлюбі - то водночас і права спільної сумісної власності подружжя (за умови, що первісні й наступні пайові внески робилися в період шлюбу).

В юридичній літературі вже зверталася увага на позицію Пленуму Верховного Суду України, який у своїй постанові від 18 вересня 1987 р. № 9 "Про практику застосування судами законодавства про житлово-будівельні кооперативи" висловив категоричне твердження, що право власності на квартиру, куплену

у будинку ЖБК у покупця, виникає з моменту укладення нотаріально посвідченого договору. Фактично Верховний Суд України своєю постановою створив нову правову норму, хоча він і не входить до кола органів, уповноважених видавати нормативно-правові акти. Власне ст. 128 ЦК УРСР чітко визначено загальне правило щодо виникнення у набувача права власності в момент передачі речі, якщо інше не передбачено законом або договором. Тобто змінити дане правило можна лише законом, а не нормативно-правовим актом, який не має сили закону. Однак дана вимога проігнорована в Правилах торгівлі у розстрочку, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 1 липня 1998 р., згідно з якими право власності на товари, передані за договором у розпорядження покупця, переходить до нього після кінцевого розрахунку. Таким чином, у даній ситуації, якщо у подружжя, який безпосередньо як сторона договору придбав у торговельного підприємства товар у розстрочку, не виникло право власності на цей товар до моменту розрахунку, то тим більше не може виникнути таке право в другого з подружжя.

Подружжя може набувати майно у власність не лише за договорами, але і за іншими правовими підставами, наприклад, шляхом будівництва індивідуального жилого будинку, створення подружжям чи одним з нього майна, одержання майна в порядку спадкування тощо. Право спільної сумісної власності на таке майно має виникати тоді, коли воно взагалі стає об'єктом права власності. Так, Тимчасовим положенням про порядок реєстрації прав власності на нерухоме майно, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 7 лютого 2002 р. № 7/5, передбачено обов'язкову реєстрацію лише тих об'єктів нерухомості, будівництво яких закінчено та які прийняті в експлуатацію у встановленому порядку, незалежно від форм їхньої власності й при наявності матеріалів технічної інвентаризації (п. 1.6). При цьому оформлення права власності на об'єкти нерухомості провадиться місцевими органами державної виконавчої влади, місцевого самоврядування з видачею свідоцтва про право власності фізичним особам на новозбудовані, перебудовані або реконструйовані об'єкти за наявності акта державної комісії про прийняття об'єкта і введення його в експлуатацію. Це означає, що моментом виникнення права власності на новозбудований жилий будинок чи іншу будівлю

необхідно вважати час видачі свідоцтва про право власності на об'єкт нерухомості. Тому у разі відведення земельної ділянки під житлове будівництво лише одному з подружжя в період шлюбу право спільної сумісної власності виникає у них в момент одержання подружжям-забудовником такого свідоцтва. Такий висновок є наслідком формально-юридичного підходу, оскільки фактично право власності на жилий будинок виникає вже з моменту введення його в експлуатацію, а свідоцтво лише підтверджує право власності на цей об'єкт, і без нього забудовник не може практично реалізувати свої правомочності власника (наприклад відчуження).

Однак найбільше дискусій виникло в юридичній літературі з приводу моменту виникнення права спільної сумісної власності подружжя на одержувану одним з них заробітну плату та інші трудові доходи, пенсії, стипендії. Основні три точки зору, цілому зводяться до того, що режим спільності на заробітну плату та інші подібні доходи подружжя поширюється: а) в момент набуття подружжям-працівником права на одержання винагороди; б) в момент доставки винагороди в сім'ю; в) в момент фактичного отримання винагороди за працю подружжям-працівником.

Непереконливою є думка про те, що нарахована, але не отримана зарплата належить подружжю на праві спільної власності, оскільки до моменту одержання її працівником вона взагалі не є об'єктом права власності. З цього приводу судова колегія в цивільних справах Верховного Суду України в своїй ухвалі від 17 грудня 1975 р. дійшла висновку, що заробітна плата, премія, компенсація за невикористану відпустку, нараховані одному з подружжя, які не були одержані і не надійшли в бюджет сім'ї, не вважаються сумісною власністю подружжя, а належать подружжю, що працює. Таке рішення не суперечить чинному законодавству. Однак у зв'язку з цим постає інше питання: можливо все ж доцільно поширити дію режиму спільності на неодержану одним з подружжя заробітну плату і передбачити це прямо в сімейному законодавстві? Втілення такої пропозиції в законодавчому порядку могло б породити негативні ситуації і вступало б в суперечність з принципами трудового права, адже відповідно до ст. 97 Кодексу законів про працю України заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові

за виконану ним роботу. Поширення режиму спільності на неодержану одним з подружжя заробітну плату надавало б другому з них право вимагати у судовому порядку виплати її частини чи у повному розмірі, що було б несумісним з характером трудових правовідносин, в яких виникнення трудових прав і обов'язків пов'язане з особою працівника, його кваліфікацією, посадою тощо.

Є точка зору, згідно з якою момент виникнення права спільної власності подружжя на зарплату прив'язується до моменту її внесення до бюджету сім'ї. Один з найвагоміших аргументів її противників - що це дозволяло б одному з подружжя не брати участі у поповненні сімейного бюджету, а відтак відбувалося б нехтування нормою ст. 22 КпШС України, яка передбачає автоматичну дію режиму спільності майна подружжя. З вищенаведеної ухвали судової колегії Верховного Суду України від 17 грудня 1975 р. вбачається, що судова колегія також схильна вважати моментом виникнення права спільної власності у подружжя момент передачі винагороди в сім'ю. Однак істотним недоліком такої позиції є також те, що вона ускладнюватиме вирішення сімейно-майнових спорів, адже встановити момент передачі грошових сум до бюджету сім'ї практично неможливо.

Таким чином доцільне приєднатися до думки тих юристів, які виникнення спільної сумісної власності на заробітну плату пов'язують з моментом одержання її одним з подружжя за місцем роботи. Тоді ефективніше можуть бути захищені майнові права того з подружжя, який не працює з поважних причин. Це однак не означає, що подружжя, який працює, позбавлений права на власний розсуд розпоряджатися одержаною заробітною платою чи іншими доходами, адже відповідно до ст. 23 КпШС України при укладенні угод одним з подружжя вважається, що він діє за згодою другого з подружжя. Окрім усього, подружжю, що працює, у будь-якому разі належить половина винагороди, якою він може розпорядитися і всупереч волі другого з подружжя.

Здійснення подружжям права спільної власності може призводити також до його припинення. Це можливо як за загально-правовими підставами (шляхом відчуження спільного майна за угодами іншим особам, його споживання, знищення тощо), так і за підставами, передбаченими сімейним законодавством, тобто за спеціальними підставами.

Найпоширенішою спеціальною підставою припинення права спільної власності на набуте подружжям у період шлюбу майно є його поділ, у результаті якого встановлюється частка кожного з подружжя у спільному майні, відповідно до чого вчиняється його розподіл в натурі у порядку, встановленому ст. ст. 28, 29 КпШС України.

Поділ спільного майна здійснюється або добровільно шляхом укладення подружжям відповідної цивільно-правової угоди, у тому числі з нотаріальним посвідченням, або у судовому порядку на вимогу одного із подружжя чи на вимогу інших осіб у зв'язку зі зверненням стягнення на їх майно (ст. 31 КпШС України). Крім того, ст. ст. 34, 38 Закону України "Про нотаріат" передбачено, що державними нотаріальними та консульськими установами України можуть вчинятися відповідні нотаріальні дії, у тому числі такі як видача свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, що вчиняється в порядку, встановленому Інструкцією про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України.

Нині подружжя як фізичні особи або як суб'єкти підприємництва можуть мати у власності будь-яке майно, за винятками, встановленими законом, а тому нотаріуси при вчиненні нотаріальних дій щодо спільного майна подружжя і суди при розгляді спорів щодо такого майна мають враховувати наявність відповідних доказових документів щодо правового режиму роздільного чи спільного майна подружжя. Поділ майна подружжя є одним із спеціальних способів припинення їх права спільної сумісної власності на все нажите ними в період шлюбу майно або лише на його частину. В сімейному законодавстві відсутнє визначення поняття поділу спільного майна подружжя. В ст. ст. 28, 29 КпШС України, ст. ст. 70, 71 нового СК України лише встановлюється порядок визначення розміру часток кожного з подружжя у спільному майні та порядок його поділу.

З позицій цивілістичного вчення про угоди добровільний поділ спільного майна подружжям можна було б визначити як угоду (дію), спрямовану на припинення режиму спільності на майно, нажите громадянами, які перебувають або перебували у шлюбі. У ЦК УРСР відсутнє будь-яке посилення на існування такої угоди. Однак за цивільним законодавством цивільні права і обов'язки виникають з угод, хоч і не передбачених законом, але

таких, які йому не суперечать. І хоч у сімейному законодавстві поділ спільного майна подружжя прямо не визначається угодою, але важко віднайти вагомі аргументи, щоб заперечити у таких діях подружжя наявність ознак угоди, яка, щоправда, має комплексний характер, оскільки водночас є цивільно-правовою і сімейно-правовою. Подружжя, як і усі інші громадяни, є повноцінними суб'єктами цивільних правовідносин, якщо вони вступають у правовідносини щодо об'єкта цивільних прав, яким, безумовно, є майно, що належить їм на праві спільної власності.

Як вже зазначалося, поділ спільного майна подружжя може здійснюватися в добровільному або судовому порядку. В юридичній літературі в обох випадках такий поділ майна розглядається як підстава припинення права спільної власності подружжя, з чим не можна не погодитись, адже з проведенням реального поділу спільного майна подружжя перестає бути його співвласниками. Однак у сучасній цивілістичній науці судовий поділ майна запропоновано розглядати також як засіб захисту прав співвласників або третіх осіб

Тобто поділ спільного майна подружжя може відігравати подвійну роль, адже у разі його здійснення у судовому порядку він відповідно до ст. 6 ЦК УРСР є засобом захисту цивільних прав, зокрема права власності подружжя як співвласників. Це обумовлено тим, що за допомогою позову одного з подружжя про поділ спільного майна подружжя-позивач може набути самостійне право приватної власності на виділену йому частку майна, щодо якої він може одноособове на власний розсуд здійснювати правомочності власника.

З такою думкою можна погодитись з певним застереженням. Річ у тім, що судовий поділ спільного майна подружжя може вважатися засобом захисту їх права власності, якщо він здійснюється за позовом одного з них. У тих же випадках, коли позов про поділ спільного майна здійснюється на вимогу третіх осіб з метою звернення стягнення на частку у спільному майні подружжя-боржника, він є засобом захисту майнових прав цих третіх осіб, а не подружжя.

Врешті потреба у поділі спільного майна подружжя може виникнути у зв'язку з необхідністю звернення стягнення на частку в такому майні за борговими зобов'язаннями одного з них або з необхідністю застосування конфіскації за винесеним щодо одного

з подружжя вироком. Тобто за таких обставин поділ спільного майна подружжя вже є засобом захисту майнових прав чи інтересів третіх осіб, у тому числі держави. Якщо ж поділ спільного майна здійснюється подружжям, то постає питання про його правову природу в системі цивільно-правових договорів, про порядок його проведення тощо. Однак, є досить підстав розглядати поділ спільного майна подружжям як самостійний цивільно-правовий договір, за яким кожна з сторін (подружжя) зобов'язується надати одна одній певну частку майна з належної їм спільної власності на відповідних умовах. Якщо подружжя поділили майно у рівних частках, то відсутні ознаки оплатності договору, оскільки кожен з них за такого поділу одержує майно у розмірі, передбаченому законом. Тобто у такому разі поділ спільного майна є безоплатною угодою. Іншою може бути оцінка поділу спільного майна у нерівних частках. Тут можна лише припустити, що той з подружжя, хто погоджується надати другому з них більшу частку в спільній власності, фактично вчиняє в частині майна, що перевищує половину всього спільного майна, дії, які за своїми юридичними ознаками можуть бути близькими до відносин дарування. У зв'язку з цим може постати питання про форму угоди про поділ майна в рівних частках.

Чинне сімейне та цивільне законодавство не містить положень про порядок оформлення угод про поділ майна між подружжям. Ця проблема є актуальною і щодо поділу (виділу) спільного майна і між іншими особами, які є співвласниками, адже і в цих випадках дане питання не знайшло свого законодавчого врегулювання. Безумовно, у такому разі цілком логічно на угоди про поділ між співвласниками спільного майна поширити загальні положення цивільного законодавства про укладення угод в усній, письмовій (простій та нотаріальній) формах. Цілком очевидно, що об'єкти нерухомості можуть бути поділені подружжям лише за нотаріально посвідченою угодою. Однак, на наш погляд, такий висновок, хоч і є юридичне коректним, але водночас може бути підданий критиці опонентами, зокрема з підстав відсутності законодавчого визнання поділу подружжям спільного майна угодою. У новому СК України, на жаль, це положення не знайшло свого відображення. У ст. 69 СК лише зазначається, що договір про поділ нерухомого майна (його виділ) має бути нотаріально посвідчений. Ця норма є правильною, оскільки і нині такі

договори нотаріально посвідчуються в силу вимог цивільного законодавства, але вона не вирішує в цілому проблем оформлення угод про поділ спільного майна подружжя. Звичайно, що при поділі подружжям спільного майна може виникнути питання про межі їх свободи у визначенні розміру часток у цьому майні та порядку проведення поділу. Чинним законодавством України не встановлено конкретних вимог для поділу спільного майна подружжя за їх обоюсторонньою згодою. Сімейним законодавством встановлено правові засоби поділу спільного майна подружжя лише в судовому порядку (ст. ст. 28-29 КпШС). В юридичній літературі вважається, що подружжя має право добровільно поділити спільне майно, на свій розсуд визначити розміри часток, порядок і спосіб його поділу.

Дійсно, немає ніякого законодавчого підґрунтя та юридичних аргументів для того, щоб не визнавати за подружжям право на вільний поділ спільного майна. Чоловік і дружина, як і будь-які інші суб'єкти цивільних правовідносин, мають право на свободу договору. Однак це аж ніяк не означає, що договір між подружжям про поділ спільного майна не може бути оспорений. Тому, договір поділу спільного майна подружжя може бути визнаний, як і будь-який інший договір, недійсним за підставами, встановленими ЦК УРСР, згідно з яким недійсною є та угода, що не відповідає вимогам закону, в тому числі ущемляє особисті або майнові права неповнолітніх дітей. Цю норму, необхідно розуміти так, що недійсною має вважатися угода, яка не відповідає не лише ЦК, але й вимогам інших законів, у тому числі сімейно-правових. Тому, оскільки чинне шлюбно-сімейне законодавство не забороняє подружжю ділити належне їм спільне майно на власний розсуд, встановлення угодою подружжя нерівних часток само по собі не може бути підставою для визнання її недійсною. Водночас, якщо угода подружжя про поділ майна в нерівних частках була укладена внаслідок омани, насильства, погрози або з порушенням інших вимог, передбачених законодавством, вона може бути визнана недійсною.

Законодавець не передбачає обов'язкового нотаріального посвідчення угод подружжя про поділ їх спільного майна. Таку форму вони можуть обрати за власним бажанням або обмежитись усною чи простою письмовою формою залежно від суми угоди. Звичайно, що поділ спільного жилого будинку (квартири) чи

іншого об'єкта нерухомості має оформлятися нотаріально. Нотаріальне оформлення таких угод має бути обов'язковим, незважаючи на те, що в чинному законодавстві відсутня норма, яка б прямо зобов'язувала подружжя нотаріально посвідчувати договори поділу майна, угоди з якими вимагають такого посвідчення, але з введенням в дію СК України така норма вже є (ст. 69).

Нотаріально не посвідчений договір поділу спільного майна подружжя не може забезпечити реалізацію ними прав, що випливають з цього договору, адже формально власником об'єкта нерухомості буде вважатися той з подружжя, хто ним зазначений у відповідному правовстановлюючому документі чи зареєстрований в органах бюро технічної інвентаризації. Між тим, у Переліку правовстановлюючих документів, на підставі яких проводиться державна реєстрація права власності на об'єкти нерухомого майна, доданого до Тимчасового положення про порядок державної реєстрації прав власності на об'єкти нерухомого майна, договори поділу спільного майна подружжя чи інших співвласників взагалі не передбачені як правовстановлюючі документи, необхідні для реєстрації права власності на об'єкти нерухомості. Очевидно, таку ситуацію можна пояснити відсутністю у цивільному, сімейному та нотаріальному законодавстві норм про обов'язковість нотаріального посвідчення такого роду угод, хоча з правової точки зору існує потреба у введенні таких норм.

Так, незважаючи на наявність договору про поділ спільного майна, оформленого у письмовій формі, у третіх осіб так чи інакше будуть виникати сумніви щодо права власності на частину об'єкта нерухомості, зареєстрованого на ім'я одного з подружжя. Нічого не може змінити у цих сумнівах і існуюча в сімейному праві презумпція спільності набутого подружжям у період шлюбу майна та рівності їх прав на це майно, адже дана презумпція має юридичне значення переважно для судового розгляду спорів, що виникають між подружжям. Не можна не враховувати і тієї обставини, що поділ подружжям спільного об'єкта нерухомості фактично змінює його правовий режим. Більш того, у разі встановлення договором поділу нерівних часток такий договір буде мати усі ознаки договору відчуження нерухомого майна, який потребує обов'язкового нотаріального посвідчення. Тому цілком логічним може бути висновок про те, що коли законодавець

встановлює обов'язкову нотаріальну форму для договорів відчуження нерухомості, то таку ж форму законодавець має встановити і для договорів про поділ подружжям їх спільного об'єкта нерухомості. Тому з урахуванням усього викладеного цілком зрозуміло правило СК про нотаріальне посвідчення угод про поділ нерухомого майна.

Від поділу подружжям спільного майна необхідно чітко відрізнити дії, пов'язані із видачею державними нотаріальними конторами (консульськими установами) свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя. На жаль, у чинному законодавстві не визначені правові наслідки одержання подружжям такого свідоцтва, а також його вплив на правовий режим майна, зазначеного у свідоцтві. В Законі України "Про нотаріат", як вже зазначалося, лише передбачено право державних нотаріальних контор (консульських установ) видавати подружжю свідоцтво про право власності на частку у спільному майні. Така невизначеність правових наслідків даної нотаріальної дії дала підставу фахівцям у галузі нотаріального права стверджувати, що вчинення цієї нотаріальної дії дозволяє подружжю визначити частку кожного з них у майні, яке має статус спільного сумісного майна подружжя, тобто перевести це майно у часткову власність і в такий спосіб надати кожному з них право розпоряджатися самостійно вже належною йому часткою майна. Безперечно, в умовах законодавчої неврегульованості цих відносин висловлена думка має право на існування. Однак з нею не можна беззастережно погодитись, адже ситуація насправді є значно складнішою.

Так, якщо навіть припустити, що видача свідоцтва на частку у спільному майні подружжя призведе до виникнення між ними спільної часткової власності, то і у цьому випадку кожен з подружжя може не набути абсолютно самостійного права на свій розсуд розпоряджатися часткою у спільній частковій власності, оскільки відповідно до ст. 113 ЦК УРСР володіння, користування і розпорядження майном при спільній частковій власності проводиться за згодою всіх учасників, а при відсутності згоди - спір вирішується судом. Однак, одержання свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя може бути спрямоване на ліквідацію як спільної сумісної, так і спільної часткової власності, особливо коли свідоцтво видається на

конкретне ділиме майно, яке кожен з подружжя отримав у власне володіння.

Порядок видачі свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя встановлений Інструкцією про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. Відповідно до цієї Інструкції нотаріус на підставі спільної заяви подружжя видає одному або кожному з них свідоцтво про право власності на частку в спільному майні, набутому ними за час шлюбу (п. 126). При цьому, якщо до складу майна, на частку в якому видається свідоцтво, входить майно, що підлягає реєстрації, нотаріус вимагає подання документів, які підтверджують право власності подружжя, а щодо жилих будинків та іншого нерухомого майна (за винятком земельних ділянок) - також довідку-характеристику БТІ. Про видачу свідоцтва про право власності на нерухоме майно робиться відмітка на правовстановлюючому документі (п. 127). Саме наявність такої відмітки на правовстановлюючому документі дає певні юридичні підстави вважати, що у такій ситуації дійсно начебто здійснюється трансформація спільної сумісної власності у спільну часткову власність подружжя. Однак така трансформація правового режиму має ґрунтуватися не на Інструкції як нормативно-правовому акті чи на науковому її тлумаченні, а на законі, оскільки згідно зі ст. 92 Конституції України виключно законами України визначається правовий режим власності.

Необхідність у законодавчому врегулюванні відносин щодо видачі свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя зумовлена ще й тим, що сама по собі нотаріальна процедура його видачі є такою розпливчатою і неоднозначною, що безпосередньо не визначає правову природу цих відносин. У даному випадку можна лише припустити, що, звертаючись до нотаріуса із заявою, подружжя тим самим начебто висловлює свою волю на укладення угоди щодо поділу їх спільного майна, хоч фактично вони можуть і не бажати припинення права спільної сумісної власності. Невипадково в нотаріально-правовій літературі зазначалося, що не можна погодитись із положенням п. 126 Інструкції, згідно з яким на підставі спільної письмової заяви подружжя про видачу свідоцтва здійснюється розподіл спільного майна, оскільки заява не може замінити договірні відносини, які фактично мають тут місце. У зв'язку з цим автори рекомендують нотаріусам запрошувати подружжя для складання проекту

договору і наступної видачі свідоцтва. Однак автори такої думки так і не дали відповідь на питання про послідовність юридичних дій щодо видачі свідоцтва та укладення угоди про розподіл спільного майна та визначення його подальшого правового режиму.

Існуюча проблема не може бути вирішена в межах нотаріального права, завданням якого є визначення процедури вчинення нотаріальних дій. Підстави видачі свідоцтва про право на частку в спільному майні подружжя та правовий режим майна, щодо якого видається свідоцтво, повинні визначатися сімейним законодавством.

Нині лише в Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (п. 128) певним чином визначено процедуру видачі свідоцтва про право власності на частку в спільному майні у разі смерті одного з подружжя. Таке свідоцтво видається на половину спільного майна на підставі письмової заяви пережитого подружжя з наступним повідомленням спадкоємців померлого, які прийняли спадщину. У повідомленні, яке надсилається спадкоємцям померлого, що прийняли спадщину, зазначається склад спільного майна подружжя, на частку якого другий з подружжя, що є живим, просить видати свідоцтво, а також роз'яснюється право на звернення до суду у разі оспорювання спадкоємцями майнових вимог пережитого подружжя.

Як вже зазначалося раніше, поділ майна може здійснюватися подружжям добровільно на власний розсуд або в судовому порядку. Добровільний поділ спільного майна фактично є правовою формою реалізації подружжям правомочностей співвласників. Однак, якщо подружжя не змогло досягти згоди щодо угоди про поділ спільного майна, кожен з них має право звернутися до суду з відповідним позовом.

Якщо між подружжям не досягнуто згоди про спосіб поділу спільного майна, то за позовом подружжя або одного з них суд може постановити рішення: про поділ майна в натурі, якщо це можливо без шкоди для його господарського призначення; про розподіл речей між подружжям з урахуванням їх вартості та частки кожного з подружжя в спільному майні; про присудження майна в натурі одному з подружжя з покладенням на нього обов'язку компенсувати другому з подружжя його частку грошми.

З наведеної норми вбачається, що суд може застосувати будь-який із трьох варіантів поділу спільного майна подружжя, що залежить від особливостей речового складу майна. Не може суперечити закону одночасне застосування судом усіх трьох варіантів поділу майна, тобто одну частину речей поділити в натурі, другу частину розподілити між подружжям з врахуванням їх вартості, третю частину конкретних речей присудити в натурі одному з подружжя з покладенням на нього обов'язку компенсувати другому з них його частку грошми. При застосуванні перелічених способів поділу суд має брати до уваги інтереси неповнолітніх дітей або інтереси одного з подружжя, що заслуговують на увагу.

Однак судовий поділ майна не може відбутися без попереднього визначення часток кожного з подружжя у спільному майні. Тобто суд має насамперед визначити їх частки у спільній власності і лише після цього вирішувати питання про поділ майна. Звичайно, це не означає, що спершу має подаватися позов про встановлення часток у спільній власності, а після його розгляду необхідно звертатися до суду з новим позовом про поділ спільного майна. Цивільно-процесуальне законодавство дозволяє об'єднувати в одній позовній заяві кілька вимог, пов'язаних між собою. Саме така пов'язаність існує в позовних вимогах про визначення часток між подружжям та поділ їх спільного майна, оскільки за своїм правовим змістом вони є однорідними. Більш того, як правило, юридичне неможливо взагалі здійснити поділ спільного майна подружжя без визначення у ньому часток кожного з подружжя, особливо тоді, коли один з подружжя звертається з вимогою збільшити розмір його частки. Власне, і в усіх інших випадках суд так чи інакше змушений констатувати наявність у обох із подружжя права на $1/2$ права власності у спільно нажитому майні, керуючись презумпцією його спільності, встановленою шлюбним законодавством.

Між тим, як свідчить судова практика, позивачі переважно звертаються з позовами лише про поділ чи розподіл спільного майна, за якими суд не лише виносить рішення про поділ (розподіл) майна, але і про визначення часток подружжя у ньому.

В окремих позовних заявах позивачі звертаються безпосередньо з вимогою про поділ майна у нерівних частках.

Чинний Сімейний Кодекс України передбачає можливість відходу суду від принципу рівності часток. В окремих випадках суд може відійти від начала рівності часток подружжя, враховуючи інтереси неповнолітніх дітей або інтереси одного з подружжя, що заслуговують на увагу. По-перше, перелічені в кодексі обставини, що дають суду право відходити від принципу рівності часток у спільному майні, можуть вважатися лише умовно загальними підставами для збільшення частки одного з подружжя, оскільки вони не містять конкретних фактів, що мають враховуватися судом у такій ситуації. По-друге, перелічені СК обставини, враховані судом для відходу від принципу рівності часток для одного з подружжя, є загальною підставою для збільшення його частки і водночас загальною підставою для зменшення частки другого з них.

Відсутність у сімейному законодавстві конкретних підстав для відходу від принципу рівності прав подружжя на спільне майно активно компенсувалася відповідним формуванням позицій з розгляду справ цієї категорії у судовій практиці радянського і сучасного періодів. Зокрема, ще в п. 7 постанови Пленуму Верховного Суду України від 15 червня 1973 р. № 6 "Про деякі питання, що виникли в судовій практиці по застосуванню Кодексу про шлюб та сім'ю УРСР" (втратила чинність) було записано, що відходячи від начала рівності часток подружжя або визначаючи спосіб поділу їх спільного сумісного майна на підставі ст. ст. 28 і 29 КпШС України, суди повинні в рішеннях зазначати, які саме інтереси неповнолітніх дітей або інтереси одного з подружжя, що заслуговують на увагу, при цьому враховані. Із цих роз'яснень однозначно випливає, що суд має враховувати не наявність на вихованні у одного з подружжя неповнолітніх дітей, а їх конкретні потреби у збільшенні частки його матері (батька).

Такий підхід до визначення часток у спільному майні подружжя знайшов підтримку у судовій практиці періоду незалежності України.

Неврахування відповідних інтересів дітей або одного з подружжя розглядається як підстава для скасування судового рішення. Однак така категоричність вищих судових інстанцій певною мірою є сумнівною. Справа в тому, щов старій нормі ст. 28 КпШС по-перше, не були визначені конкретні інтереси одного з подружжя, що заслуговують на увагу для відходу від начала

рівності часток у спільному подружньому майні, по-друге, в ній зазначено лише, що "в окремих випадках суд може відступити від начала рівності часток подружжя", тобто у такій редакції наведена норма не зобов'язувала суди відходити від начала рівності часток на користь одного з подружжя. Тому в ст. 28 КпШС був даний орієнтовний перелік інтересів неповнолітніх дітей та одного з подружжя, які суд має враховувати при відході від начала рівності часток у спільній власності подружжя. Такі інтереси можуть бути обумовлені необхідністю забезпечення лікування та догляду неповнолітніх дітей чи одного з подружжя, неможливістю задоволення за рахунок рівної частки у житлі житлових інтересів дітей. Коло підстав для збільшення частки одного з подружжя не могло бути надто широким, і їх перелік не повинен був підлягати розширеному тлумаченню. При цьому не повинні були істотно ущемлюватися інтереси другого з подружжя, частка якого зменшується

В свою чергу суд повинен був аргументувати не лише відхід від начала рівності часток, але і відмову в збільшенні частки одного з подружжя.

На цей час ст. 70 СК України встановлені правові засади визначення розміру часток подружжя у спільному майні при його поділі. Зберігаючи в СК запроваджений за радянських часів принцип рівності часток подружжя у спільному майні при його поділі, законодавець передбачив разом з тим чимало підстав для відходу від цього принципу.

Відповідно до п. 2 ст. 70 СК при вирішенні спору про поділ майна суд може відійти від засад рівності часток подружжя за обставин, що мають істотне значення, зокрема, якщо один із подружжя не дбав про матеріальне забезпечення сім'ї, приховав, знищив чи пошкодив спільне майно, витрачав його на шкоду інтересам сім'ї. Крім того, за рішенням суду частка майна дружини (чоловіка) може бути збільшена, якщо з нею (ним) проживають діти, а також непрацездатні повнолітні син, дочка, за умови, що розмір аліментів, які вони одержують, недостатній для забезпечення їхнього фізичного, духовного розвитку (п. 3 ст. 70 СК).

Аналіз наведених положень дає підстави для зауважень щодо їх змісту. По-перше, звертає на себе увагу факт введення до СК надто широкого кола підстав для відходу судом при поділі

спільного майна подружжя від принципу рівності їх часток, в свою чергу надмірна кількість таких підстав руйнує засади рівних прав подружжя на створену ними спільну сумісну власність.

По-друге, якщо ст. 28 КпШС надавала суду право враховувати певні інтереси неповнолітніх дітей, то в новому СК України запропоновано збільшувати частку одного з подружжя за умови, що з ним "проживають діти". Між тим сам по собі факт проживання неповнолітньої дитини з одним із батьків, на наш погляд, ще аж ніяк не засвідчує нагальну потребу в збільшенні частки такого батька у спільному майні, якщо інтереси цих дітей можуть бути цілком задоволені за рахунок рівної частки у спільному майні. Тому судам доцільно було б врахувати цю обставину і виходити з того що за рішенням суду частка майна дружини, чоловіка може бути збільшена, якщо цього вимагають інтереси неповнолітніх дітей.

По-третє, редакція п. 2 ст. 70 СК, який передбачає можливість відходу від принципу рівності часток подружжя за обставин, що мають істотне значення, зокрема, якщо один із них не дбав про матеріальне забезпечення сім'ї, приховав, знищив чи пошкодив спільне майно, витрачав його на шкоду інтересам сім'ї, може давати підстави для неоднозначного і надто довільного тлумачення.

На поділ спільного майна може вплинути також роздільне проживання чоловіка і дружини у зв'язку з небажанням зберегти шлюбні стосунки. Так, згідно з діючим законодавством України суд може визнати майно, нажите кожним із подружжя під час їх роздільного проживання при фактичному припиненні шлюбу, власністю кожного з них. Ця норма була введена ще до КпШС України Указом Президії Верховної Ради УРСР від 28 січня 1991 р. "Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів Української РСР з питань, що стосуються жінок, сім'ї та дитинства". До цього моменту така норма була закріплена лише в КпШС Казахської РСР. У новому СК України наведена норма ст. 28 КпШС України також знайшла своє підтвердження. Так, відповідно до п. 6 ст. 57 СК суд може визнати особистою приватною власністю дружини (чоловіка) майно, набуте нею (ним) за час їхнього окремого проживання у зв'язку з фактичним припиненням шлюбних відносин. Не піддається сумніву доцільність цієї норми в юридичній літературі.

Існування законодавчого положення про визнання роздільним майна, придбаного в період фактичного припинення шлюбних відносин, спричинить низку труднощів доказового характеру, особливо в тому разі, коли подружжя неодноразово припиняли, поновлювали такі відносини. Підтверджувати наявність чи відсутність таких відносин буде надзвичайно важко, оскільки, як правило, подружжя не орієнтоване на збирання доказів на підтвердження цих обставин.

Однак, можна вийти з цього юридичного становища, не скасовуючи режим спільності майна, набутого в період фактичного припинення шлюбних відносин. Для цього суду достатньо залежно від конкретних обставин справи виділити кожному з подружжя те майно, яке було набуто кожним з них у період фактичного припинення шлюбу. Водночас у таких випадках суд не повинен визнавати таке майно роздільною власністю, зберігаючи при цьому можливість виділити кожному з подружжя те майно, яке кожен з них набув у період фактичного припинення шлюбу, або якщо один з них із поважних причин не працював, не мав заробітку чи іншого доходу, поділити таке майно в рівних частках.

Перш ніж перейти безпосередньо до поділу спільної власності подружжя, суд має встановити речовий склад спільного майна та його загальну вартість. Як правило, подружжя-позивач зазначає перелік спільного майна та його вартість. Подружжя-відповідач, безперечно, має право внести свої корективи щодо позовних вимог, звернутися з зустрічним позовом тощо. Розбіжності у встановленні дійсної вартості спільного майна суд вправі вирішити шляхом призначення експертизи.

Законодавчо не вирішеним залишається питання про встановлення розміру часток у разі поділу майна між подружжям, що уклало шлюбний контракт, яким визначено їх частки у майні, що набувається під час шлюбу. Не містять відповіді на таке питання також норми нового СК України. Складається таке враження, що у разі поділу спільного майна подружжя, правовий режим якого визначений шлюбним контрактом, частки повинні визначатися відповідно до шлюбного контракту, а тому суд не може відійти від його умов. У такому разі виявиться неможливим також застосування правил ст. 70 СК України про право суду відходити від засад рівності часток і збільшувати частку одного з

подружжя, враховуючи його інтереси або інтереси неповнолітніх дітей. На жаль, з цього приводу не висловили своєї конкретної позиції Верховний Суд України та юридична наука. Однак, у застосуванні ст. 70 СК України не можуть діяти подвійні стандарти, тобто до відносин подружжя з законним майновим режимом ця стаття повинна застосовуватися, а до майнових відносин з договірним (контрактним) режимом - ні.

Після визначення часток у спільному майні подружжя суд має можливість перейти безпосередньо до поділу спільного майна подружжя за правилами ст. 71 СК України. Тут необхідно враховувати, що визначення часток у спільному майні подружжя є дією, спрямованою лише на встановлення ідеальних часток у праві власності (1/2, 1/3 тощо). Інколи вважають, що ці частки мають визначатися у відсотках. Однак такий підхід не відповідає правовій природі часткової власності, яка виникає після встановлення часток у спільній сумісній власності.

Спосіб поділу спільного майна суд застосовує з урахуванням інтересів неповнолітніх дітей, кожного з подружжя, стану їх здоров'я, забезпеченості житлом, особливостей речового складу майна тощо. Звичайно, найбільш прийнятним способом є поділ майна в натурі, якщо після цього можливе його подальше використання за призначенням. Однак немає потреби ділити кожну річ в натурі, а в багатьох випадках фізично неможливо це зробити, наприклад, телевізор, автомашину тощо. Поділ таких речей в натурі унеможлиблює їх подальше використання за призначенням. В юридичному значенні неділимими вважаються тематичні колекції, зібрання книг тощо. Однак залежно від особливостей таких об'єктів, позицій сторін та інших обставин вони можуть бути поділені. Залежно від технічних характеристик можуть ділитися жилі будинки, квартири, інші об'єкти нерухомості, про що докладніше йтиметься окремо.

Найпоширенішим способом поділу спільного майна в судовій практиці є розподіл окремих майнових об'єктів з урахуванням їх значимості, потреб у них кожного з подружжя, їх професійної діяльності, можливості використання певних речей для задоволення інтересів неповнолітніх дітей. Таким чином, суд при цьому має кожному виділити певну кількість речей на суму, еквівалентну встановленій частці у спільному майні.

Нарешті, третій спосіб поділу майна може застосовуватися у поєднанні з першими двома, що вже розглянуті, або самотійно. У першому випадку потреба в його застосуванні виникає тоді, коли суд, наприклад, здійснив розподіл спільного майна подружжя, внаслідок якого вартість виділених одному з них речей перевищує вартість речей, виділених другому з них, відповідно до їх часток. За таких обставин суд зобов'язує того з подружжя, кому присуджено речі більшої вартості, сплатити другому відповідну грошову компенсацію.

Третій спосіб поділу майна може застосовуватися і самотійно. Як правило, в "чистому вигляді" присудження майна в натурі одному з подружжя з покладенням на нього обов'язку компенсувати другому з подружжя його частку грішми має місце, як правило, тоді, коли один з них звертається з позовом про присудження йому в натурі одного неділимого об'єкта (жилого будинку, автомобіля тощо).

Відповідно до п. 4 ст. 71 СК присудження одному з подружжя грошової компенсації замість його частки у праві спільної сумісної власності на майно, зокрема на житловий будинок, квартиру, земельну ділянку, допускається лише з його згоди, крім випадків, передбачених ЦК УРСР. Але, ця норма не містить відповіді щодо вирішення тих ситуацій, коли на присудження компенсації відсутня згода того з подружжя, якому вона присуджується. Ані закон, ані судова практика поки що не створили належних гарантій реального виконання такого обов'язку. Тому може виникнути ситуація, коли той із подружжя, на користь якого присуджена грошова компенсація, не зможе її своєчасно отримати і змушений буде звертатися до державної виконавчої служби. Тому, на наш погляд, в сімейному законодавстві мають бути передбачені гарантії щодо сплати подружжям-боржником присудженої грошової компенсації. У правовій системі України існують подібні ситуації. Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 114 ЦК УРСР при продажу частки з порушенням права привілеєвої купівлі інший учасник спільної власності протягом трьох місяців може звернутися до суду про перевід на нього права і обов'язків покупця. Пленум Верховного Суду України у своїй постанові від 4 жовтня 1991 р. № 7 "Про практику застосування судами законодавства, що регулює право власності громадян на жилий будинок" (з наступними змінами) з

цього приводу роз'яснив, що при переводі прав і обов'язків покупця необхідно перевіряти реальність вимог, що пред'являються учасниками спільної часткової власності, а доказом бажання і реальних можливостей для переводу прав і обов'язків покупця є внесення позивачем на депозитний рахунок суду всіх сум, які за договором зобов'язаний сплатити покупець (п. 13). Такий досвід судової практики знайшов своє безпосереднє відображення в п. 5 ст. 71 СК, в якій прямо зазначено, що присудження одному з подружжя грошової компенсації можливе за умови попереднього внесення другим із подружжя відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду.

На перший погляд, правові засади поділу спільного майна подружжя прості та не повинні спричиняти труднощів у розгляді справ цієї категорії. Однак насправді у розгляді таких справ виникає ще чимало проблем, особливо при поділі окремих видів майна, на чому необхідно зупинитися докладніше.

Ще за радянських часів поширення набули позови про поділ будинків між подружжям. Власне така тенденція зберігається й нині, маючи ту особливість, що до предмета позовних вимог закладаються також вимоги про поділ квартир, які можуть бути відповідно до нового законодавства об'єктами права спільної власності подружжя. Тому не випадково досить багатою щодо поділу жилих будинків (квартир) виявилася судова практика, яку узагальнено в кількох постановках Пленумів Верховного Суду колишнього СРСР, Верховного Суду УРСР, України.

Так, у постанові Пленуму Верховного Суду України від 4 жовтня 1991 р. № 7 "Про практику застосування судами законодавства, що регулює право власності громадян на жилий будинок", зокрема, зазначено, що, виходячи з правил ст. 29 КпШС, при неможливості поділу будинку, що є спільною власністю подружжя, в натурі і відсутності згоди подружжя про спосіб поділу спільного майна суд з урахуванням інтересів неповнолітніх дітей і вартих уваги інтересів одного з подружжя, забезпеченості житлом в іншому місці другого з них, може залишити будинок одному з подружжя і покласти на нього обов'язок компенсувати право на частку в будинку другому за рахунок іншого спільного майна або грошми (п. 5). Як бачимо, Пленум вважає за доцільне встановлювати компенсацію за частку в будинку не лише грошми, як про це записано в ст. 29 КпШС, але й іншим спільним майном.

Такий підхід в принципі не суперечить закону, оскільки сприяє більш ефективному гарантуванню компенсації тому з подружжя, хто позбавляється права власності на належну йому частку в будинку. У постанові Пленуму від 4 жовтня 1991 р. детально роз'яснено порядок та умови проведення поділу жилого будинку, який знаходиться у спільній частковій власності. Однак ці роз'яснення можуть бути цілком прийнятними при поділі жилих будинків, що перебувають у спільній власності подружжя. Повною мірою вони можуть застосовуватися при вирішенні спорів між подружжям, якщо вони уклали шлюбний контракт (договір) про режим спільної часткової власності щодо майна, яке буде ними набуватися в період шлюбу.

Одним із найважливіших положень постанови Пленуму від 4 жовтня 1991 р. є роз'яснення, що при вирішенні справ про виділ у натурі часток жилого будинку, що є спільною частковою власністю, судам треба мати на увазі, що, виходячи зі змісту ст. 115 ЦК УРСР, це можливо, якщо кожній із сторін може бути виділено відокремлену частину будинку (квартиру) з самостійним виходом або за умови наявності технічної можливості переобладнати приміщення в ізолювані квартири. Таким чином, за відсутності технічної можливості утворити відокремлену частину будинку або ізолювану квартиру суд не може здійснити поділ спільного будинку (квартири) в натурі. Проте тут виникає питання про допустимість виділу всього жилого будинку в натурі кожному з подружжя на його вимогу, але за наявності заперечень щодо цього з боку другого з подружжя. На наш погляд, виходячи з конституційних основоположних прав на житло та принципу непорушності права власності, суд не повинен мати право присуджувати на вимогу одного з подружжя жилий будинок, квартиру, щодо яких неможливе технічне переобладнання у відокремлену частину або ізолювану квартиру, якщо проти цього заперечує другий з подружжя, посилаючись на відсутність у нього іншого житла. Інші справа, що коли цей із подружжя створює умови, неможливі для проживання сім'ї, щодо нього можуть бути застосовані заходи, передбачені житловим законодавством. Тому було б доцільно, аби Верховний Суд України зорієнтував судову практику на врахування вищезгаданих обставин при розгляді позовних вимог про поділ спільного жилого будинку (квартири) подружжя.

У разі неможливості поділу квартири суд може врахувати житлові інтереси подружжя іншим чином. Відповідно до п. 14 постанови Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 1995 р. № 20 "Про судову практику у справах за позовами про захист права приватної власності" суд має право за таких обставин встановити порядок користування приміщеннями квартири, якщо про це заявлено позов. Існують певні особливості у розгляді позовних вимог про поділ квартир у житлово-будівельних кооперативах. Нині досвід судової практики радянського часу багато в чому вже є неприйнятним, адже тогочасне законодавство не визнавало квартири у ЖБК об'єктами права власності громадян, а поділу підлягали лише нагромадження подружжя, внесені ними до ЖБК у період шлюбу. Згідно з Типовим статутом житлово-будівельного кооперативу УРСР, затвердженим постановою Ради Міністрів УРСР від 30 квітня 1985 р. № 186, поділ паю здійснювався лише між розведеним подружжям і за умови, що кожному з них можна було виділити окрему кімнату в квартирі. При цьому мова не йшла про виділення кімнат на праві власності - закріплення кімнат за кожним з подружжя здійснювалось на праві членства в ЖБК.

Нині квартира в ЖБК може бути об'єктом права спільної власності подружжя. Так, відповідно до ст. 15 Закону України "Про власність" член житлового, житлово-будівельного, дачного, гаражного чи іншого кооперативу або товариства, який повністю вніс свій пайовий внесок за квартиру, дачу, гараж, іншу будівлю або приміщення, надані йому в користування, набуває права власності на це майно. Таким чином, при розгляді спорів між подружжям щодо поділу квартири в ЖБК насамперед необхідно виходити з того, на якому праві вона належить їм, тобто на праві користування чи на праві власності. Якщо така квартира належить подружжю на праві спільної власності, то її поділ здійснюють за загальними правилами, встановленими для жилих будинків та квартир, які не є кооперативними. Відповідно до п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України від 18 вересня 1987 р. № 9 "Про практику застосування судами законодавства про житлово-будівельні кооперативи" до повної сплати пайового внеску за квартиру суд вирішує питання про право власності на частку в паєнагромадженні, а після завершення сплати - про право на частку в праві власності на квартиру залежно від належної особі

частки у паєнагромадженні, а поділ приміщень, квартири в будинку ЖБК провадиться відповідно до виділених колишньому подружжю часток у паєнагромадженні або визначених у праві власності на квартиру. Важливо також те, що згідно з п. 43 Примірного статуту ЖБК з часу набрання законної сили рішенням суду про поділ квартири колишній з подружжя визнається членом кооперативу, а відтак суд не повинен покладати на ЖБК обов'язок щодо прийому цього подружжя до кооперативу. Іншими словами, суд своїм рішенням підтверджує юридичний факт визнання членом кооперативу того з колишнього подружжя, за яким визнано право на певну частку в будинку ЖБК. З юридичної точки зору, встановлення судом членства особи в ЖБК певною мірою є некоректним актом, оскільки прийом в члени кооперативу, як і в інші членські організації, має здійснюватися загальними зборами, зборами уповноважених тощо. Однак, якщо суд здійснює поділ квартири в будинку ЖБК в натурі, а тим більше, закріплює за одним з колишнього подружжя, який не є членом ЖБК, частину квартири на праві власності, то прийняття його в члени ЖБК є фактично формальністю, оскільки коли б суд мав лише право зобов'язувати ЖБК приймати особу в члени ЖБК, то уповноважений орган кооперативу так чи інакше змушений був би виконувати рішення суду про прийом подружжя до членів ЖБК. Більш того, на наш погляд, настав час демократизувати членські відносини в ЖБК та поділ квартир в будинках ЖБК між подружжям, передбачивши можливість поділу квартири в будинку ЖБК не лише між розведеним подружжям, але і між тими дружиною і чоловіком, які перебувають в шлюбі, за умови повної сплати пайових внесків та переходу квартири у власність члена ЖБК.

До вимог про поділ спільного майна можуть бути включені приватизовані жилі приміщення. При розгляді таких вимог необхідно дотримуватися правил, встановлених також приватизаційним законодавством. Тут насамперед необхідно виходити з того, що приватизоване житло не повинно вважатися майном, спільно нажитим у період шлюбу, тобто спільною сумісною власністю, на яку має поширюватися сімейне законодавство, на що вже зверталася увага в юридичній літературі. На підтвердження цієї тези І. Жилінкова вдало наводить ситуацію, в якій один із подружжя має право на приватизацію, а інший,

наприклад, іноземний громадянин - такого права не має. Тому, на її думку, такі дружина чи чоловік не можуть вимагати поділу квартири, в тому числі приватизованої.

Однак дещо складнішою може бути ситуація, коли подружжя приватизували квартиру на праві спільної часткової або спільної сумісної власності (саме такі два варіанти правового режиму приватизації передбачалися п. 5 Положення про порядок передачі квартир (будинків) у власність громадян, затвердженого наказом Державного комітету України по житлово-комунальному господарству від 15 вересня 1992 р.). Видається, на поділ приватизованої подружжям квартири на праві часткової чи на праві спільної сумісної власності також повинні поширюватися не правила сімейного законодавства, а відповідні загальні положення цивільного права про приватну власність громадян, оскільки у такому випадку одночасна спільна приватизація подружжям житла не підлягає врегулюванню нормами сімейного права.

Вищевикладені положення сімейного права про поділ спільного майна подружжя поширюються на паєнагромадження в дачних, гаражних чи інших кооперативах або товариствах, або на дачу, гараж, іншу будівлю, надані одному з них в користування та на які в нього виникло право власності. Буде мати практичне значення також правовий режим ділянки дачного, садівницького товариства, тобто чи знаходиться вона у користуванні, чи перебуває у власності члена такого кооперативу або товариства. При вирішенні справ цієї категорії суд враховує також інші обставини.

Певні труднощі можуть виникати при поділі земельних ділянок, що перебувають у спільній власності подружжя. Правовий режим земельних ділянок, що перебувають у приватній власності, визначається Конституцією України, Законом України "Про власність", Земельним кодексом (ЗК) України та іншими законами і нормативно-правовими актами. На жаль, усі вони майже не містять спеціальних правових норм щодо поділу земельних ділянок, які є спільною власністю подружжя. Тому необхідно виходити при вирішенні цього питання переважно із загальних засад цивільного, сімейного та земельного законодавства.

Згідно із земельним законодавством громадяни України є суб'єктами права приватної власності на землю. Статтею 6 ЗК

України 1991 р. встановлювалися підстави набуття громадянами України земельних ділянок у приватну власність, які обумовлювалися їх цільовим призначенням (для ведення селянського господарства; ведення особистого підсобного господарства; будівництва та обслуговування жилого будинку і господарських будівель (присадибна ділянка); садівництва; дачного і гаражного будівництва)'. Очевидно, що в перелічених випадках мова йде про первісні способи набуття права приватної власності на землю. Водночас у цій же статті зазначалося, що громадяни можуть набувати земельні ділянки у приватну власність також у разі одержання їх у спадщину; одержання частки землі у спільному майні подружжя; купівлі-продажу, дарування та обміну. Незважаючи на відсутність у ЗК України 1991 р. прямої вказівки на можливість поділу земельної ділянки, деякі автори цілком справедливо вважали, що земельна ділянка як об'єкт права спільної сумісної власності може стати також об'єктом майнового спору відповідно до ст. 105 ЗК України 1991 р., згідно з якою спори між громадянами, яким земельна ділянка належить на праві спільної власності, про порядок користування і розпорядження земельною ділянкою вирішуються судом. Але все ж таки не можна визнати достатнім правове врегулювання ЗК 1991 р. порядку поділу майна, адже в ньому взагалі відсутня пряма норма про поділ земельної ділянки, яка є спільною власністю подружжя. Більше того, навіть передбачена в ст. 16 ЗК 1991 р. норма, якою передбачалося набуття громадянами права власності на земельні ділянки у разі "одержання частки землі у спільному майні подружжя", не вирішувала цієї проблеми. І. Жилінкова визнала наведене положення неточним, оскільки земельна ділянка, набута в період шлюбу і оформлена на ім'я одного з подружжя, є їх спільною власністю, а після поділу спільного майна і виділу частки кожному з них відбувається лише трансформація режиму спільної сумісної власності подружжя у спільну часткову або у приватну власність кожного з них. Перелік вад наведеної норми можна продовжити. Так, вона сформульована юридичне некоректно, оскільки мова має йти про одержання частки у праві власності на земельну ділянку, яка є спільною сумісною (спільною частковою, якщо це було передбачено шлюбним контрактом) власністю подружжя.

У новому ЗК України, прийнятому Верховною Радою України 25 жовтня 2001 р., вище перелічених недоліків певною мірою вдалося уникнути. Так, відповідно до пунктів 4, 5 ст. 89 нового ЗК України "співвласники земельної ділянки, що перебуває у спільній сумісній власності, мають право на її поділ або виділення з неї окремої частки". При цьому "поділ земельної ділянки, яка є у спільній сумісній власності, з виділенням частки співвласника може бути здійснено за умови попереднього визначення розміру земельних часток, які є рівними, якщо інше не передбачено законом або не встановлено судом". Безумовно, наведені положення є конструктивними і будуть сприяти вдосконаленню порядку реалізації співвласниками права спільної сумісної власності. Однак у них не передбачені випадки, в яких неможливо здійснити поділ земельної ділянки.

На нинішньому етапі розвитку суспільних відносин найскладніші проблеми при вирішенні спорів між подружжям виникають з приводу поділу майна, що використовується у підприємницькій діяльності.

У період ринкових реформ в Україні сформувалася розгалужена система суб'єктів підприємницької діяльності різноманітних організаційно-правових форм. Так, відповідно до ст. 2 Закону "Про підприємства в Україні" в Україні можуть діяти: приватні підприємства, засновані на власності фізичної особи; колективні підприємства, засновані на власності трудового колективу підприємства; господарські товариства; підприємства, засновані на власності об'єднання громадян; комунальні підприємства; державні підприємства. В контексті даного дослідження науковий інтерес становлять ті суб'єкти підприємництва, заснованими (учасниками) яких можуть бути фізичні особи, у тому числі подружжя (приватні підприємства, господарські товариства).

Так, досить складні майнові правовідносини виникають у селянському (фермерському) господарстві, яке після державної реєстрації набуває статусу юридичної особи. Відповідно до ст. 2 Закону України "Про селянське (фермерське) господарство" членами такого господарства можуть бути подружжя, їх батьки, діти, які досягли 16-річного віку, та інші родичі, які об'єдналися для роботи в цьому господарстві. Таке широке коло членів господарства звичайно обумовлює різноманітність майнових

відносин. У власності членів господарства може бути різне майно споживчого і виробничого призначення для ведення фермерського господарства та заняття підсобними промислами, яке належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не передбачено угодою між ними (ст. 16). Це правило знайшло своє підтвердження також у новому ЗК України, в якому зазначається, що у спільній сумісній власності перебувають земельні ділянки членів фермерського господарства, якщо інше не передбачено угодою між ними (ст. 89). Тобто угодою між членами фермерського господарства може бути передбачено режим спільної часткової власності щодо всього набутого господарством, а якщо члени господарства є подружжям, то між ними може виникати також спільна сумісна власність на підставі сімейного законодавства. Тому при вирішенні майнових спорів між членами господарства, як вже відзначалося в літературі, суд має керуватися як нормами цивільного, так і сімейного законодавства України. На жаль, чинне законодавство України не містить взагалі норм, які хоча б орієнтовно визначали правові засади поділу (виділу) спільного майна членів фермерського господарства. Тому в юридичній літературі досить довільно визначають порядок поділу спільного майна, визначення частки у ньому кожного члена господарства.

Деякі юристи без посилання на законодавство доходять висновку, що при поділі господарства і виділі майна необхідно керуватися принципом рівності, але розмір частки в майні члену господарства визначається з урахуванням його участі у створенні спільного майна. Водночас виділ частки в майні при виході особи з господарства має здійснюватися так, щоб не позбавити господарство необхідного для його діяльності майна, а у разі неможливості виділити в натурі частку майна слід присуджувати грошову компенсацію. Перелічені судження багато в чому є вірними, але вони не мають достатнього нормативно-правового підґрунтя. Але не можливо погодитися з висновками, де деякі юристи вважають, що розмір частки в майні фермерського господарства має визначатися з урахуванням участі у створенні спільного майна. Такий підхід певною мірою суперечить суті права спільної сумісної власності, коли кожен з її учасників має рівне право на майно незалежно від ступеня участі співвласників у створенні цього майна. Інша справа, що суд залежно від конкретних обставин повинен мати право зменшити частку того

члена господарства, який не брав участі у створенні спільного майна без поважних причин. На практиці може постати питання про права подружжя на майно фермерського господарства. Багато що тут залежить від його суб'єктного складу. Так, якщо обоє з подружжя є членами фермерського господарства, то кожен із них, звичайно, має рівне право на його майно, яке, на наш погляд, необхідно ділити за правилами цивільного законодавства. Може бути й інша ситуація, коли єдиним членом господарства, наприклад, є чоловік, а дружина працює на виробництві і не є членом господарства.

Тому за таких обставин у разі поділу майна подружжя майно фермерського господарства може бути включене до переліку такого, що підлягає поділу. Однак у будь-якому разі майнові відносини членів фермерського господарства повинні знайти більш детальне відображення в Законі України "Про селянське (фермерське) господарство", адже зміст його нині може дати підстави для висновку, що майно фермерського господарства є спільною власністю тих осіб, які є його членами, а відтак складається враження, що таке майно не входить до спільної сумісної власності подружжя.

При цьому обов'язково має бути законодавчо визначено порядок поділу майна у зв'язку зі створенням нового фермерського господарства та порядок поділу майна чи вірніше виділу майна господарства без створення іншого господарства. У першому випадку поділу може підлягати усе рухоме й нерухоме майно, у тому числі може постати проблема поділу земельної ділянки. Однак у ст. 6 Закону "Про селянське (фермерське) господарство" земельні ділянки громадян, які ведуть селянське (фермерське) господарство, поділу не підлягають. За наявності такої норми при поділі майна може бути встановлено судом, очевидно, лише порядок спільного використання земельної ділянки. Між тим, у юридичній літературі стала утверджуватися думка про допустимість поділу тих земельних ділянок, які були придбані членами господарства у власність за рахунок спільних коштів.

У другому випадку, тобто при виділі майна, суд повинен виносити таке рішення, щоб залишити господарству все те майно, яке необхідне для збереження його функціонування.

Відповідно до дьуючого ЦК до господарських товариств належать: акціонерні товариства, товариства з обмеженою

відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства. Найпоширенішими видами товариств, засновниками чи учасниками яких можуть бути подружжя, є акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю.

Нині в юридичній літературі не піддається сумніву входження акцій, належних одному з подружжя як акціонеру, до складу спільної сумісної власності подружжя. Однак при поділі акцій між подружжям мають враховуватися особливості правового режиму акцій. Так, акція належить до рухомого майна і є неподільною, як і відповідна їй частка у статутному фонді акціонерного товариства. Це, однак, не виключає, як зазначалося в літературі, можливості володіння однією акцією двома або більше особами на праві спільної часткової чи сумісної власності. Зрозуміло, якщо один з подружжя є акціонером і має 20 акцій, то на прохання другого з подружжя суд має усі підстави виділити йому в натурі 50 відсотків акцій (іменних чи на пред'явника). Однак, якщо одному з подружжя належить лише одна акція, то логічно, що вона не може бути поділена в натурі, а має бути присуджена комусь одному (іменна - бажано тому з подружжя, на чие ім'я вона оформлена), а іншому присуджується відповідна грошова компенсація.

Дещо складнішою може виявитися ситуація щодо прав подружжя на внесок (частку) в товаристві з обмеженою відповідальністю, яким визнається товариство, що має статутний фонд, розділений на частки. При цьому установчі документи товариства з обмеженою відповідальністю повинні обов'язково містити відомості про розмір часток кожного з учасників, розмір, склад та порядок внесення ними вкладів. Тобто в товаристві з обмеженою відповідальністю право на внесок (частку) пов'язується безпосередньо з особою засновника, учасника. Тому, на нашу думку, поділ внеску одного з подружжя доцільно робити лише за умови згоди товариства прийняти другого з них учасником цього товариства. В іншому разі тому з подружжя, який не є учасником товариства, повинна присуджуватися компенсація у грошовій або натуральній формі, яка має виплачуватися товариством. Підставою для такого висновку є відповідні норми ЦК згідно з якими, зокрема, у зв'язку зі смертю громадянина - учасника товариства правонаступники (спадкоємці) мають

переважне право вступу до цього товариства. При відмові правонаступника (спадкоємця) від вступу до товариства з обмеженою відповідальністю або відмові товариства у прийнятті правонаступника (спадкоємця) йому видається у грошовій або натуральній формі частка у майні, яка належала спадкодавцю, вартість якої визначається на день смерті учасника. Тому варто було покладати на подружжя-учасника товариства та на товариство солідарний обов'язок сплатити відповідну грошову компенсацію

До складу спільного майна подружжя можуть входити також речі їх професійних занять. Відповідно Сімейного Кодексу України вони визнаються спільною сумісною власністю подружжя, які у разі поділу майна подружжя суд може присудити одному з подружжя, в користуванні якого вони були, з покладенням на нього обов'язку компенсувати другому з подружжя його частку грошми. У судовій практиці, як правило, не виникає труднощів щодо поділу такого майна, тому цілком обґрунтовано у новому СК України ця норма знайшла своє підтвердження (п. 3 ст. 71 СК).

До складу майна, яке підлягає поділу за правилами сімейного законодавства, включаються також цінні папери, вклади на ім'я одного з подружжя в кредитних установах, страхові суми та страхові відшкодування за договорами страхування, сплачені за рахунок спільних коштів подружжя, страхові платежі, повернуті при достроковому розірванні договору, та страхові суми (викупні суми), які міг би одержати один з подружжя у разі дострокового розірвання договору.

При поділі спільного майна подружжя суд має враховувати також його боргові зобов'язання, визначати, які з них є особистими, а які - спільними. Власне поділ спільного майна може бути спричинений необхідністю погашення заборгованості одного або обох із подружжя перед третіми особами.

Так, згідно з діючим СК за зобов'язаннями одного з подружжя стягнення може бути звернене лише на його роздільне майно і на частку в спільній сумісній власності подружжя, яка належала б йому при поділі цього майна. Зрозуміло, що визначення частки подружжя-боржника за таким зобов'язанням має здійснюватися за правилами Сімейного Кодексу України, які розглядалися вище. Тут варто лише додати, що дружина, який не є

боржником, на наш погляд, має переважне право залишити за собою майно, на яке звертається стягнення, за умови сплати грошової компенсації позивачу-кредитору.

В усіх випадках роздільним має вважатися борг, зумовлений скоєнням одним із подружжя злочину. Так при відшкодуванні шкоди, заподіяної злочинцем одного з подружжя, стягнення може бути звернене на майно, яке є спільною сумісною власністю подружжя, коли вироком суду в кримінальній справі встановлено, що це майно було придбано на кошти, здобуті злочинним шляхом. Зрозуміло, що коли такого факту не буде встановлено, то стягнення може бути звернено лише на частку у спільному майні того з подружжя, який скоїв злочин.

Згідно із законом стягнення може бути звернене і на все майно, яке є спільною сумісною власністю подружжя, коли рішенням суду встановлено, що зобов'язання одного з подружжя було видано в інтересах усієї сім'ї, а одержане використано на її потреби. Таким чином, при розгляді справ цієї категорії насамперед необхідно встановити обставини, які б засвідчили спільність боргових зобов'язань подружжя.

Юридичною наукою вже напрацьовані певні критерії розмежування спільних і роздільних боргів подружжя. Так, спільними вважаються ті борги, які виникають: 1) з угод, укладених подружжям спільно; 2) із заподіяння шкоди спільними діями подружжя; 3) із безпідставного придбання чи збереження подружжям спільного майна за рахунок іншої особи; 4) із зобов'язань, що виникають у зв'язку з заподіянням шкоди неповнолітніми дітьми подружжя.

Для перелічених випадків характерно те, що боргові зобов'язання тут виникають зі спільної для обох із подружжя правової підстави, а тому не можуть з'явитися сумніви щодо необхідності визнання їх спільними боргами. Однак на практиці спільність боргу може бути також результатом самостійних правових дій лише одного з подружжя. У такому разі, якщо ці дії підпадають під вимоги Сімейного Кодексу, безперечно, можуть виникнути проблеми стосовно того, що необхідно розуміти під зобов'язанням одного з подружжя таким, що видано в інтересах усієї сім'ї. В юридичній літературі спільними визнають борги, що виникли з угод одного з подружжя, спрямованих на ведення спільного господарства, ремонт спільного майна. В принципі до

таких можна віднести угоди, спрямовані на одержання в позику коштів на лікування другого з подружжя, дітей, на виховання та утримання дітей. Однак не можна погодитись із професором Ю. Червоним в тому, що до спільних мають належати борги, які випливають з угоди, укладеної одним з подружжя за наявності згоди другого з подружжя або презумпції згоди другого з подружжя, якщо кошти, одержані за такою угодою, були використані в інтересах сім'ї. Думається, що така згода за чинним законодавством не вимагається, оскільки вирішальне значення повинен мати факт використання всього одержаного за угодою одним з подружжя на потреби сім'ї.

Не вирішеною в юридичній літературі та в законодавстві залишається проблема правового характеру відповідальності подружжя за угодою, що спричинила спільний борг. Із цього приводу в науці сформувався два підходи. Одні автори вважають, що вона має бути солідарною, інші віддають перевагу частковій. На думку деяких, оскільки у спільній сумісній власності частки завідомо не визначені, то за спільними боргами відповідальність подружжя не може бути частковою, а така може наставати лише тоді, коли це було передбачено договором між дружиною і кредитором або шлюбним контрактом.

Інші обґрунтовують дольовий характер відповідальності тим, що в ст. ЦК серед випадків солідарної відповідальності не передбачена відповідальність подружжя. Тому, на її думку, після звернення стягнення на спільне майно залишок боргової суми розподіляється між подружжям порівну, і на вимогу кредитора у відповідних частках звертається стягнення на майно кожного з подружжя.

Обидві розглянуті вище позиції можуть бути прийнятними, але лише в певних ситуаціях. Так, якщо спільний борг виник з угоди, укладеної за участю обох із подружжя, то їх відповідальність має бути солідарною. Подружжя може нести солідарну відповідальність також у разі заподіяння шкоди спільними злочинними діями як співучасники. Водночас частковою має бути відповідальність за спільним боргом, який виник з угод, укладених одним із подружжя, але в інтересах усієї сім'ї.

Дискусійним у літературі є питання про правові підстави покладення відповідальності за спільним боргом на того з

подружжя, який брав участь в угоді, що спричинила борг. Юристи тут схиляються до думки, що підставою для відповідальності цього з подружжя є його безпідставне збагачення, а тому він має відповідати в межах своєї частки в спільному майні подружжя. З таким обґрунтуванням важко погодитись, адже у того з подружжя, який не є стороною в угоді, що вчиняється другим з подружжя, виникає право спільної власності на майно, одержане за такою угодою на підставі сімейного законодавства. Відповідно виникає обов'язок нести і переобтяження щодо набутого майна.